

більша і більша потреба порозумітися. Жести, звуки і міміка вже не допомагали. Подолали люди шлях до Країни Слів, але там нікого не було. Звернулися тоді вони до Мудрого Чоловіка за допомогою. Згодився він розв'язати їхню проблему. І найперше покликав слова, які розповідали про роботу, труд, бо вважав, що праця для людини – це життя.

І з цього уроку ми з вами будемо вчитися впізнавати різні слова в розмові, знаходити їх у реченнях, текстах, придумуватимемо самі.

Тексти лінгвістичних мініатюр повинні відповідати вимогам, характерним для навчальних текстів: перш за все, обов'язкова їх наукова відповідність

(адекватність змісту тексту науковому поясненню обраної мовної проблеми), завершеність та цілісність. Основною особливістю лінгвістичної мініатюри, казки є образність, що, безумовно, посилює “пояснювальну силу” навчального тексту, сприяє більш глибокому засвоєнню лінгвістичних знань завдяки яскравим і несподіваним асоціативним зв'язкам, які виникають у мовленнєвій свідомості учня.

Звичайно, у межах однієї статті неможливо розкрити всі аспекти роботи з лінгвістичними мініатюрами. Подальшого вирішення потребує методика їх використання у середніх та старших класах, що забезпечить наступність у вдосконаленні мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Вихованець. – К. : Рад. шк., 1990. – 284 с.
2. Кружок “Сочини сказку” / Тумина Л. Е. – М. : Перспектива, 1995. – 373 с. : ил.
3. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [за ред. М. І. Пентилука, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Бархатян, І. В. Гайдаснко, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетило ва]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
4. Подгаецкая И. М. Воспитание у учащихся интереса к изучению русского языка : [текст : научное издание] / Подгаецкая И. М. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.

Стаття надійшла 01.02.2011 р.

УДК 378.147: 81'373

Наталія ПОСЛАВСЬКА

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Natalia POSLAVSKA

PRELIMINARY STUDY OF POTENTIAL DERIVATIONAL VERBS: RESEARCH AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Анотація: у статті відзначено, що вивчення словотворчого потенціалу дієслів передбачає виокремлення їх з вербального простору до рівня, релевантного з погляду дериваційних характеристик. Висвітлено підходи до класифікації дієслів. Подано методичні вказівки щодо здійснення дериваційно значущої таксономії вербативів.

Annotation: the article noted that the study of world-building potential of verbs involves distinguishing them from the class of verbs to a level in terms of relevant characteristics of the derivative, deals with approaches to the classification of verbs, filed guidance on the implementation of meaningful typology of verbal derivation.

Ключові слова: дієслово, дериваційний потенціал, класифікація, семантичне поле, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант.

Key words: verb, word-building potential, classification, semantic field, lexical-semantic group, lexical-semantic variant.

Мета: охарактеризувати передумови вивчення словотворчої спроможності вербативів, зокрема, дати методичні

поради щодо здійснення дериваційно значущої ідентифікації, інвентаризації й таксономії твірних дієслів.

Вивчення дериваційного потенціалу різних класів твірних основ – важливе завдання основоцентричного напрямку сучасної науки про словотвір. Сьогодні в україністиці здійснено структурно-семантичну типологію словотвірних парадигм прикметників [9], окремих груп іменників [2; 22; 1] та дієслів [11; 31]. Незважаючи на те, що вербативи мають “великі словотворчі можливості для поповнення словникового складу” [4, 44] мови, вони менш вивчені як дериваційна база. На нашу думку, це зумовлено, по-перше, тим, що “дієслово – найскладніша і наймісткіша граматична категорія..., найбільш конструктивна у порівнянні з усіма іншими... частинами мови” [5, 337]. По-друге, відсутністю дериваційно релевантних таксономій вербативів, вичерпних описів семантичних і валентних ознак як домінуючих детермінантів їх словотворчої спроможності.

Так, перш ніж вивчати дериваційний потенціал дієслів деструкції, нам довелося виокремити аналізовані базе-

ми з вербативного простору, встановити кількісний склад й окреслити межі диференційованого угруповання, осмислити сутнісні ознаки та здійснити лексико-семантичну типологію його конститuentів, оскільки дериваційно значущого опису дієслів із семою руйнування в українській лінгвістичній літературі не було (на відміну, наприклад, від дієслів створення), з одного боку. З іншого – “відсутність вичерпних семантичних класифікацій не дає змоги... одержати в теперішній час більш чи менш повний опис словотворчого потенціалу лексичних одиниць” [39, 96].

Новизна, недослідженість матеріалу зумовили необхідність попереднього осмислення й узагальнення окремих теоретичних питань, адже “розмаїття ідей (нерідко суперечливих), напрямів і методів у сучасній лінгвістичній семантиці призводить часом до надмірної строкатості й неупорядкованості термінології” [3, 14–15]. По-перше, потрібно було осягнути поняття “сема”, його роль у формуванні лексичних парадигм та виявленні семантичних параметрів твірних. По-друге, – зрозуміти закономірності типології вербативної лексики, критерії виокремлення й аналізу дієслівних

угруповань, зокрема, відібрати найбільш прийнятний принцип класифікації. По-третє, – з'ясувати, які типи словесних об'єднань існують і до яких з них слід зарахувати делімітований клас базем.

Розв'язання окреслених питань дало змогу досягнути реалізації поставлених завдань: виділити континуум досліджуваних вербативів, встановити й описати семантико-валентні ознаки його конститuentів, здійснити їх таксономію, що є важливою передумовою вивчення словотворчої спроможності, адже “дериваційні процеси торкаються не окремих слів, а класів” [28, 31].

Зважаючи на те, що “явища граматики дієслова, його *словотворення* (виділено нами – Н. П.) неможливо переконливо пояснити без звернення до типової лексичної семантики, яка втілена в базових одиницях окремих лексико-семантичних груп” [20, 13], а також на відсутність в україністиці дериваційно релевантних класифікацій вербативного простору, пропонуємо дослідникам словотворчого потенціалу дієслів скористатися нашими узагальненнями.

Першочергово необхідно осмислити поняття “сема”, оскільки “побудувати модель лексичного угруповання без семного аналізу неможливо” [30, 103]: формування лексико-семантичних парадигм відбувається на основі визначеної подібності й відмінності лексичних значень, які базуються не на загальному враженні, а на цілком конкретних мінімальних одиницях змісту [19, 17], якими є семи. Окрім того, розуміння сутності семи вважається релевантним з погляду вивчення словотворчих процесів. На думку багатьох дериватологів, семантичні ознаки твірного є доміантним фактором, що детермінує появу похідних, адже вторинні найменування “маркують наявність / відсутність граматичних і лексичних компонентів вихідного” [43, 14].

Характерна особливість вербативів – залишається складна лексико-семантична структура: “дієслову властива найбільша багатозначність серед самостійних частин мови” [33, 7]. Багатозначна вербативна лексема є сукупністю кількох значенневих одиниць – лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Специфіка явища полісемії зумовлює те, “що в семантичні розряди можна об'єднати не дієслова в цілому, а лише окремі їхні ЛСВ” [33, 7]. Окрім того, у рамках вивчення дериваційної спроможності різних угруповань базем “найперспективнішим є аналіз матеріалу на рівні лексико-семантичних варіантів, який дає змогу простежити реалізацію семантично-

го потенціалу твірного в похідних та визначити чинники, які впливають на можливості засвоєння семантичного обсягу твірного слова (мотиватор) похідним (мотиват)” [12, 159]. Отже, механізм дієслівного словотвору працює на рівні ЛСВ [40, 29]. У ролі окремого ЛСВ варто розглядати також відтінки значення бази, оскільки “відношення між змістом основного значення і відтінку не слід розглядати як відношення між незалежними (головними) і залежними (другорядними) властивостями... значення. Семантичний зв'язок між основним значенням і відтінком не базується на родо-видових відношеннях. В одній словниковій статті незалежно від її складності фактично називається одна дія, а членування основної частини на головне значення і відтінки позначає різноаспектність, різнобічність, різноякісність дії” [16, 61].

З погляду внутрішньої змістової організації ЛСВ є складно структурованою дискретною одиницею, де “виокремлюються “семантичні блоки” різного рівня ієрархії, які відображають неоднаковий характер інформації” [34, 40–41], а саме: *макрокомпоненти* (в іншій термінології – аспекти, боки, пласти) значення (денотативний, сигніфікативний, конотативний, граматичний, функціонально-стилістичний та ін. (у різних авторів їх кількість і види відрізняються), які визначають основну специфіку семантики слова, різноманітні прояви значення в мові й мовленні, у межах яких виділяються *мікрокомпоненти* як мінімальні “інгредієнти” семими, своєрідні “атоми” змісту, що маніфестують окремі (конкретні) ознаки й властивості предмета номінації.

У лінгвістиці немає загальноприйнятого й однозначного розуміння природи елементарних конструктів значення, що виявляється в розмаїтті термінів, які використовують для їх позначення: “фігура плану змісту”, “диференційна ознака”, “семантичний множник”, “маркер”, “сема”, “семантичний примітив”, “семантична ознака”, “ноема” та інших. Серед них найбільшого поширення набуло найменування “сема”, що зумовлено, на думку Е. Кузнецової, Л. Новикова, його короткістю та формальною співвіднесеністю з одиницею вищого рангу – семемою [17, 32; 24, 116].

З огляду на осмислення ролі мікрокомпонентів змісту у процесі ідентифікації й класифікації дієслів та з'ясування процесів засвоєння/нейтралізації семантичних множників досліджуваних твірних їхніми похідними ми розглядаємо сему як мінімальний конструкт значення, що на лінгвальному рівні відо-

бражає окремі, елементарні ознаки і властивості позначуваних предметів та явищ об'єктивної дійсності. З одного боку, мікрокомпоненти значення є найпростішими “інгредієнтами” ЛСВ, з іншого – організують семими в ті чи інші семантичні континууми, “служують тією вихідною темою, довкола якої об'єднуються слова, співвідносні з цією темою” [29, 64]. Тобто на основі мінімальних фігур змісту одні ЛСВ розрізняються, а інші – об'єднуються в парадигматичні угруповання. Окрім того, релевантним виступає усвідомлення “принципу ієрархії сем у семемі – послідовного підпорядкування семантичних компонентів різного рівня абстракції”, оскільки “є загальноновизнаним, що структура лексико-семантичної групи залежить від ієрархії семантичних компонентів слів, що входять до її складу” [30, 64].

Отже, щоб виокремити й систематизувати досліджувані твірні дієслова, слід осмислити інклюзивні реляції між мікрокомпонентами в межах значення. Так, верхівку ієрархії очолює **категоріально-граматична сема** (в іншій термінології – класема, грамема), що відповідає значенню частини мови. Другий рівень стратифікації посідає **лексико-граматична**, яка уточнює частиномовний сегмент і визначає належність семими до того чи іншого лексико-граматичного розряду. На наступному етапі знаходяться суто **лексичні** семи, серед яких розрізняють *головні* (інтегральні, доміантні) й *залежні* (диференційні). Більш загальні (головні) називаються **категоріально-лексичними** (архісемами, ядерними). Семантичні класифікації здійснюються саме на основі таких конструктів змісту, вони є тим стрижнем, що окреслюють контури словесних континуумів. Семи, що конкретизують ядерну, називаються **диференційними** (периферійними). Вони виконують розпізнавальну функцію в межах макро- чи мікросистем, визначають індивідуальні характеристики семими, в основі яких специфічні сторони маніфестованих об'єктів дійсності. Ознаки предметів та явищ позалінгвального світу, як відомо, – це їх сутнісні властивості, якості, реляції з іншими предметами тощо. Тому виділяють **описові** (парадигматичні, несубстанційні) та **відносні** (синтагматичні, субстанційні) семи. Перші вказують на власні (суттєві) прикмети сегмента номінації, його форму, розмір, спосіб дії і т. под., що вирізняє актуалізований фрагмент у рамках одного континууму. Відносні семи репрезентують зв'язки об'єкта з іншими в різноманітних реляціях (просторових, часових,

функціональних тощо). Семантична класифікація може здійснюватися на основі будь-якого диференційного елемента змісту, що в межах окресленого класу набуває статусу “архісеми”, яку уточнюватимуть інші, більш конкретні елементи змісту, розрізняювальні щодо ядерної. Інтегральні семи ідентифікують семантичний континуум і входять у значення всіх його конститuentів. Диференційні мікрокомпоненти виявляються у змісті окремих складових угруповання, на їх основі семема вступають у різноманітні змістові опозиції, що структурують будь-яку семантичну парадигму.

Специфіка мінімальних фігур змісту, ієрархічні реляції між ними зумовлюють і передбачають семантичні класифікації. Так, конгруентні класеми об'єднують слова у граматичні класи (частини мови), лексико-граматичні семи – лексико-граматичні розряди, архісеми – лексико-семантичні угруповання, у межах яких можливі ще менші групи або ряди слів, що базуються на ізоморфних диференційних конструктах змісту.

У структурі значення, окрім наведених вище мікрокомпонентів, виокремлюються й інші типи. Так, сучасна лінгвістична семантика налічує чимало розвідок, де наведено таксономії мінімальних компонентів [див.: 3, 22–27; 7, 72–75; 30, 39–60; 34, 54–73; 17, 33–35], здійснені на основі різних підходів та принципів, у зв'язку з чим “подати повний перелік типів сем, оглянути всю типологію досить складно, це може бути об'єктом спеціального дослідження” [7, 75]. На думку Й. Стерніна, класифікація елементарних фрагментів значення повинна мати не абстрактну, а конкретну мету, тобто вибір тієї чи іншої таксономії мусить визначатися безпосередніми практичними завданнями науковця [34, 55]. З огляду на питання виокремлення та аналізу вербативних угруповання, релевантною, на наш погляд, є описана стратифікаційна типологія сем, що становить симбіоз класифікацій, розроблених Е. Кузнецовою, Л. Васильєвим, Р. Гайсиною, чий погляд важливий для дослідників семантичних параметрів дієслів. Саме вони ґрунтовно вивчали значення та різні класи вербативів, розробили актуальні методики та прийоми вичерпного осмислення специфіки дієслівної лексики.

Структурна модель семема, яку можна прийняти за типологічний еталон виокремлення континууму досліджуваних дієслів, має такий вигляд:

Категоріально-граматичним мікрокомпонентом, що визначає належність лексем до класу вербативів, є сема про-

цесуальності, “яка позначає щось, що протікає в часі, виражає поняття про рух у найширшому розумінні цього слова” [6, 59]. Дієслово – це частина мови, що позначає процес [8, 310]. Уточнюють класему лексико-граматичні конструкти дії, стану, відношення, які є менш узагальненими і на основі яких виокремлюються відповідні три лексико-граматичні розряди дієслів. На наступному ступені ієрархії лексико-граматичні класи поділяються на менші угруповання, що делімітуються завдяки категоріально-лексичним семам, котрі конкретизують характер дії, стану чи відношення. Кожна ядра сема має свій набір диференційних мікрокомпонентів, які також можуть уточнюватися більш конкретними фігурами змісту – описовими та відносними. Межі між класами дієслів, як правило, не різкі, не абсолютні, що зумовлено “семантичним варіюванням слів, породжених багатозначністю” [17, 8].

Однак на цьому проблема типології вербативного простору не вичерпується. Дієслово становить специфічний семіологічний клас слів. Виняткову складність вербативної лексики підкреслювало не одне покоління науковців. Як зазначає О. Уфимцева, розмежування дієслівних лексем за характером їх семантики на певні типи викликає значні труднощі, оскільки в дієслові більше, ніж в інших частинах мови, перехрещуються, дивно взаємодіють лексичне й граматичне, власне знакове й структурне значення [36, 19]. У зв'язку з цим у сучасному мовознавстві немає єдиної, загально визнаної концепції таксономії вербативної лексики, “та й чи загалом вона можлива, адже будь-яка класифікація зумовлена якимись принципами і аспектами, а вони визначаються метою і завданнями дослідника” [3, 39]. Що-

правда, аналіз питання засвідчує, що можна виокремити два підходи до типології дієслів – екстралінгвальний та лінгвальний.

Екстралінгвальний (в іншій термінології – денотативний, тематичний, ідеографічний, абсолютний) принцип базується на інтуїції дослідника, котрий логічно розчленовує дійсність і класифікує номінативні одиниці відповідно до диференційованих ним ділянок об'єктивного світу, тобто окреслення меж вербативних угруповань відбувається на основі онтологічних характеристик позначуваних процесів. Проте, керуючись виключно денотативним прийомом, здійснити ґрунтовну семантичну типологію дієслів складно. Незважаючи на пріоритетність і первинність позамовних факторів у формуванні семантичних параметрів слів, інтуїтивний підхід хвибує суб'єктивністю, є наслідком апріорного конструювання, а не дійсного вивчення мови, “що може призвести до викривленого уявлення про реальну лексичну систему” [30, 104]. Так, наприклад, “різноміній тематичної класифікації лексики в ідеографічних словниках, створених різними авторами для однієї і тієї ж мови..., дають змогу припустити, що досягти всеосяжної семантичної класифікації лексики шляхом врахування лише предметних зв'язків і системності екстралінгвальних реалій неможливо” [29, 139–140]. Окрім того, ускладнює здійснення об'єктивної природної типології вербативів також релятивний характер їх семантики. “Метод відбору концептів для ідеографічної класифікації дієслів є принципово іншим, ніж для іменників. Оскільки значення дієслів не співвідноситься прямо з онтологічною сферою, а висвітлює відношення між реаліями, пошук концептів для ідеографічного опису лекси-

ки... проводимо не в предметній, а в поняттєвій сфері” [32, 1], а отже, з орієнтацією на мовні характеристики вербативів.

Лінгвальний підхід базується на системних відношеннях між номінативними одиницями. Незважаючи на те, що мовні ознаки є похідними від предметного змісту лексем, “вторинні, однак, мають ту перевагу, що їх можна спостерігати безпосередньо. Це робить їх надзвичайно корисними для здійснення... семантичної класифікації дієслів” [17, 7]. Відповідно до основних типів структурних макрокомпонентів значення численні методи типології словникового простору на основі зв’язків між його конституентами можна звести до двох видів – синтагматичного та парадигматичного.

Парадигматичний критерій (різновидами якого є методики ланцюжків лексикографічних дефініцій, ступенева ідентифікація), делімітації вербативних континуумів ґрунтується на схожості мінімальних компонентів змісту семем. “Усі слова, що відносяться до одної семантичної групи, пов’язані... мінімум одною категоріально-лексичною ознакою, базовою “архісемою” [17, 7]. У практиці таксономічних розвідок парадигматичному принципу відводиться першорядне місце: більшість семантичних класифікацій здійснено, саме виходячи з аналізу подібності / відмінності мікроконструктів плану змісту номінативних одиниць, що викликані, очевидно, тим, що “парадигматичні класи слів є фундаментом усієї мовної системи” [20, 4].

У зв’язку з провідною роллю субстанційних елементів значення у змістовій організації вербативів, виокремлення угруповань доцільно здійснювати з орієнтацією на сполучувальні характеристики дієслів. Синтагматичний принцип (різновиди – контекстний (дистрибутивний), трансформаційний) полягає у виявленні семантичної спільності семем на основі осмислення їхнього валентного потенціалу. “Актантна структура дає змогу багато чого сказати про слово, і, найперше, вона визначає належність дієслова до тематичного класу – дієслова знання, створення тощо розрізняються актантними структурами” [28, 32].

В окремих працях висловлюються думки про переваги одного класифікаційного прийому над іншим [28; 26; 38]. Очевидно, такі міркування є не зовсім правильними. Мова може йти виключно про вибір науковцем якогось із принципів з метою глибше розкрити той чи інший аспект змістової конфігурації се-

меми, у межах якої позамовні та мовні фактори корелюють і зумовлюють своєрідність та обсяг її змістового наповнення. Усе існування словникового простору визначається єдністю екстра- та інтралінгвальних факторів, які “діють разом, точніше, взаємодіють, і розмежувати їх стосовно кожного окремого слова досить складно та й загалом недоцільно” [17, 21].

Тому вичерпна семантична класифікація дієслів можлива лише за умови їх комплексного аналізу з урахуванням як абсолютних, так і релятивних ознак. Обмеження таксономії вербативів якимось окремим принципом призводитиме до неповних та штучних результатів, що з лінгвістичного погляду не зовсім коректно. “Науковий опис слова – в ідеалі – становить собою повну і всебічну конденсацію та препарацию його відношень до інших одиниць класу, його різноманітних і поліфункціональних оточень і тих екстралінгвальних ситуативних умов, у яких дане слово функціонує” [41, 154].

Континуальність, дифузність семантичного простору не лише утруднює вивчення лексичного складу мови чи визначає різноманітність підходів до його класифікації, але й зумовлює невідповідність у найменуванні словесних об’єднань. “До сих пір ще відсутнє обґрунтоване виокремлення лексико-семантичних груп чи підгруп у лексичній. Різної у термінології підтверджує справедливості цих слів” [21, 51]. Класифікуючи лексичний фонд, мовознавці говорять про поняттєві, асоціативні, семантичні поля, лексико-семантичні й тематичні групи, семантичні класи, макро- і мікроструктури, лексико-семантичні парадигми і т. под., при цьому досить часто доволіно оперують вказаними термінами, зокрема, неоднозначно кваліфікують типові лексичні угруповання. Щоправда, аналіз засвідчив, що з усіх відомих термінів найбільшого поширення набули “семантичне поле”, “тематична група” та “лексико-семантична група”. Кожен з них відзначається специфічними ознаками, проте чітких меж між ними немає.

Одним із перших, хто запропонував критерій розмежування тематичних і лексико-семантичних груп, був Ф. Філін [37, 227–239], чий погляді сприйняли більшість лексикологів. Вирішення тематичних класів ґрунтується на позамовних характеристиках маніфестованих предметів і явищ об’єктивної дійсності. “Відношення між словами в тематичних групах формуються тільки на зовнішніх відносинах між поняттями” [37, 235]. У зв’язку з цим утворюють тематичні

парадигми найчастіше слова з конкретно предметною семантикою (іменники), що максимально детермінована своєрідністю репрезентованих предметів і явищ.

За характером іманентних конекторів між лексичними одиницями виділяють лексико-семантичні групи (ЛСГ). ЛСГ є внутрішнім, мовним явищем, продуктом законів і закономірностей розвитку лексичної семантики, яке, зазвичай, кваліфікують як “клас слів однієї частини мови, що має у своїх значеннях достатньо загальний інтегральний семантичний компонент (або компоненти) і типові уточнювальні компоненти, а також характеризується схожістю сполучуваності й розвитком функціональної еквівалентності і регулярної багатозначності” [20, 7]. У зв’язку з релятивною семантикою дієслів вербативні угруповання, як правило, кваліфікують як ЛСГ.

У сучасному мовознавстві при системному вивченні лексики поряд із тематичними й лексико-семантичними групами широко послуговуються поняттям семантичного поля. Незважаючи на значну кількість його описів з різного роду обґрунтуваннями, вони не мають однозначної та несуперечливої методики виділення й єдиного чіткого визначення. Так, наприклад, Г. Щур зазначає, що є понад 100 тлумачень терміна “поле” [42, 21]. У наукових студіях сутність, природи і функції семантичного поля порізно му визначаються, що “часто залежить від загальної лінгвістичної концепції, якої дотримується дослідник, або від конкретної наукової мети” [23, 13]. Згідно з одними поглядами, семантичне поле – явище екстралінгвальне, що виокремлюється на логічній основі і становить ономазіологічне об’єднання лексем, які передають якість поняття. За такого трактування поняття поля помітно, що воно збігається з тематичною групою. З погляду інших концепцій, семантичне поле – явище мови, і виділення його здійснюється на основі лінгвальних ознак лексичних одиниць, тобто є синонімом до терміна “лексико-семантична група”.

Погоджуємося з тими науковцями, котрі кваліфікують семантичні поля як найбільші словесні об’єднання, що формують словниковий простір і становлять сукупність номінативних одиниць, які пов’язані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ [див.: 15, 85; 10, 44; 19, 16; 34, 37–38 та ін.]. Залежно від конкретної наукової мети та лексичного матеріалу

в межах поля диференціюють більш тісно пов'язані тематичні і лексико-семантичні групи. При цьому відомі відношення перехреснення або навіть включення, властиві названим класам слів, не заперечують об'єктивності результатів, оскільки детерміновані специфікою самої лексичної системи, яка "пояснює можливість існування різних моделей... членування і виокремлення різних груп у межах одного й того ж матеріалу" [17, 85].

На думку мовознавців, польовий підхід сьогодні "є, мабуть, найбільш ефективним і перспективним" [3, 21]; "термін "поле"... для лінгвістичної метамови – досить вдала метафора" [14, 83]. "Не дивлячись на те, що теорії поля більше ста років, інтерес до неї не послаблюється і сьогодні. Ця зацікавленість зумовлена актуальністю семасіологічних завдань, для розв'язання яких і створювалось семантичне поле" [15, 79]. На сучасному етапі польовий підхід для аналізу дієслівних об'єднань використовується різними науковими парадигмами: комунікативною, функціональною, когнітивною.

У зв'язку з відзначенням дієслова із семою руйнування об'єкта, дериваційний потенціал яких був предметом нашого дослідження, ми виокремили в лексико-семантичне поле деструкції, у межах якого виділили сім лексико-семантичних груп [31].

Встановлення складу семантичного поля можна здійснювати двома шляхами: індуктивним (метод ідентифікації, семасіологічний принцип) та дедуктивним (метод специфікації, ономазіологічний критерій). Ідентифікаційний підхід репрезентує напрям таксономії тезауруса від лексикографічних дефініцій конкретних семем до їх узагальнення й уніфікації абстрактному конструкту, що репрезентує інваріантне значення парадигми, становить її ядро. Метод специфі-

кації полягає у зворотному русі диференціації: від певного поняття до його мовних актуалізаторів. На думку Р. Гайсиної, специфікаційна модель більш доцільна у сфері типології словесних об'єднань із предикативною семантикою. "Спрямованість аналізу лінгвістичного матеріалу від понять до мови відповідає природному процесу мовної об'єктивації думки, коли вирішується питання про те, як виразити те чи інше поняття, той чи інший фрагмент дійсності" [7, 8]. У зв'язку з цим виокремлення континууму дієслів деструкції ми здійснювали з орієнтацією на дедуктивний критерій типології вербативних угруповань, що полягає у поетапному переході від концептуальної сутності поля до значення його окремих конститuentів, якими є ЛСГ і їх складові¹. Формування словесного об'єднання відбувається на основі а ргіогі встановлених ключових, релевантних для делімітації елементів: поняття (ідея поля) → архісеми (тема поля) → базової семемі (лінгвальний репрезентант ідеї / теми поля). "В одну групу включаються дієслова за умови наявності в їх змісті категоріально-лексичної ознаки, яка інтуїтивно осмислюється дослідником як сутнісна. Інтуїція дослідника зазвичай підтверджується даними словників, що відображають "колективну" інтуїцію лексикографів" [18, 8]. Лексикографічні дефініції дають змогу виявити як позамовні, так і системні спільні / відмінні прикмети номінативних одиниць. "Словникові визначення безумовно переконують нас в тому, що елементи, з яких складається лексичне значення слова, співвіднесені з ознаками відповідного поняття" [20, 22]. Окрім того, у тлумачних словниках семантичні кореляції парадигматичного плану об'єктивуються на рівні зв'язків встановлюваних слів із тими семемами, що використовуються для їх пояснення. Лексико-

графічні дефініції дають змогу не лише осягнути змістову організацію номінативних одиниць, але й виявити в їх структурі семи інтегрального й диференційного характеру, якими відповідно є словникові ідентифікатори і конкретизатори². Наявність у різних слів схожих лексикографічних дефініцій свідчить про їх семантичну єдність, спільні компоненти змісту. Тому виявлення лексичного складу вербативного континууму, властивого йому набору типових сем варто здійснювати, виходячи із зіставлення інтуїтивно встановленого базового елемента як носія ядерного значення поля з поданими у словнику лексемами й послідовного відбору семем, що співвідносяться з домінантою, передбачуваною нею і конкретизують її у тому чи іншому аспекті. Ланцюжок слів, послідовно пов'язаний інклюзивними опозиціями, надає внутрішній будові поля вигляду ступеневої ієрархічної системи, у межах якої на основі найбільш типових ідентифікаторів розрізняють ЛСГ.

Специфікаційна модель типології вербативного простору слугувала нам лише відправним моментом у виділенні й вивченні парадигми дієслів на позначення руйнівного впливу на об'єкт, оскільки у процесі дедуктивної диференціації поля "деструкції", зокрема, класифікації його на лексико-семантичні групи, виникла необхідність з'ясувати, наскільки об'єктивними є досягнуті нами результати. З метою перевірки правомірності окресленого лексичного складу, встановлених домінантних елементів кожної, виділеної у межах аналізованого поля, ЛСГ ми звернулися до методу ступеневої ідентифікації³. Зіставлення всіх ідентифікаторів визначених семем дає змогу перевірити як правильність встановлених домінантних одиниць окресленого угруповання, так і те, чи всі номінативні одиниці певної

¹ Спершу осмислюється окреслений сегмент об'єктивного світу, на основі якого виявляється категоріально-лексична сема, що співвідноситься з поняттям про відображений фрагмент дійсності, акумулює його сутнісні ознаки й задає контури майбутнього угруповання. Наступний крок – визначається базове (домінантне) слово, семантика якого найбільш повно відповідає виділеній ситуації поняттєвої картини світу. Центральне слово характеризується узагальненим, абстрактним змістом, що, як правило, обмежене категоріально-граматичною, лексико-граматичною і категоріально-лексичними семемами.

² Найчастіше лексикографічні дефініції складаються з двох частин – ідентифікатора та конкретизатора. Словниковий ідентифікатор – це головний конститuent розгорнутого визначення, який вказує на загальні, родові ознаки відображеного поняття. "Ідентифікатор ніби повністю "вкладається" у значення встановлюваного слова, але не вичерпує його: поряд із найбільш загальними властивостями... завжди є конкретні прикмети диференційного характеру, виражені словниковими конкретизаторами" [17, 36]. Наприклад, одним із значень лексеми *стріляти* є "убивати з вогнепальної зброї", де "убивати" – ідентифікатор, що вказує на мету дії, а "з вогнепальної зброї" – конкретизатор, що виражає знаряддя дії.

³ Метод ступеневої ідентифікації розроблений Е. Кузнецовою. Його специфіка полягає в послідовному зведенні слів через ідентифікатори до одиниць з узагальненим значенням: для певного ЛСВ виписується ідентифікатор, потім – ідентифікатор для першого ідентифікатора, далі для другого і так до тих пір, поки ідентифікатором не стане вихідна семема. Наприклад, *батожити* – "бити батогами, сікти"; → *бити* – "завдавати ударів кому-небудь"; *сікти* – "бити, карати (батогами, різкою, ложиною і т. ін.), шмагати, пороти"; → *карати* – "завдавати мук, тортур; мучити"; *шмагати* – "завдавати ударів, бити чимсь гнучким" і т. д. Процес ступеневої ідентифікації продовжується до тих пір, доки у порівнювальних лексикографічних дефініціях не виникає ситуації "взаємної ідентифікації", яка сигналізує про те, що подальше розкладання значень за допомогою слів тієї ж мови неможливе.

семантики належать до досліджуваної парадигми. “Якщо коло дієслів, включених у групу на основі інтуїтивного осмислення їх семантичної подібності, було правильним, усі ці дієслова в результаті ступеневої ідентифікації зійдуться до одного (досвід показує, що іноді до кількох – Н. П.) кінцевого ідентифікатора, представленого базовим дієсловом” [18, 9].

У процесі диференціації лексико-семантичного поля вербативів деструкції превалював поняттєво-парадигматичний критерій типології з орієнтацією на ідеографічні та лінгвістичні словники. Окрім того, осмислювалися також синтагматичні характеристики досліджуваних дієслів. Відомо, що лексикографічні дефініції створювалися емпіричним шляхом, тому вони “не завжди відображають розклад слів на компоненти” [27, 70]. У зв’язку з тим, що в окремих випадках було складно виділити семантичні ознаки семем на основі їх словникових визначень, то аналізувалися ілюстративні матеріали до тлумачень, які вказують на дистрибуцію встановлюваного ЛСВ і дають змогу виявити латентні семи. Наприклад, одне із значень дієслова *рубати* – “2. Бити, розтинати холодною зброєю (шашкою, шаблею і т. ін.)” не зазначає, якого об’єкта – живого чи неживого – стосується деструктивна дія, тоді як така диференціація важлива для подальшої класифікації аналізованого поля вербативів, а також осмислення дериваційної активності досліджуваних твірних. Сполучувальні ознаки названого ЛСВ дієслова *рубати* засвідчують, що об’єктом дії при ньому виступають живі істоти. Тому компоненти змісту, установлені на основі парадигматичних реляцій, варто перевіряти на синтагматичному рівні.

Отже, вивчення дериваційного потенціалу дієслів передбачає виокремлення досліджуваних базем у лексико-семантичний континуум, ідентифікацію й класифікацію конститuentів якого варто здійснювати на основі комплексного аналізу їхніх екстра- та інтралінгвальних ознак, детермінованих як належністю твірних до класу вербативів, так і специфікою позначуваної ними ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
2. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / З. Валюх. – Київ – Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
3. Васильєв Л. М. Семантика русского глагола / Л. Васильев. – М. : Высшая школа, 1981. – 184 с.
4. Вихованець І. Р. Частины мови в семантико-граматичному аспекті / І. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Виноградов В. В. Русский язык / В. Виноградов. – М. : Высшая школа, 1972. – 613 с.
6. Гайсина Р. М. К вопросу о специфике значения глагола / Р. Гайсина // Известия АН СССР : Серия литературы и языка. – 1982. – Т. 41. – № 1. – С. 59–64.
7. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения / Р. Гайсина. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1981. – 196 с.
8. Грамматика современного русского литературного языка [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
9. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
10. Денисенко В. Семантическое поле как функция / В. Денисенко // Филологические науки. – 2002. – № 4. – С. 44–52.
11. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об’єкта : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / І. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
12. Дідух Н. Семантична структура параметричних прикметників / Н. Дідух // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. – Львів : ЛІНУ, 2004. – Вип. 34. – Ч. 1. – С. 159–167.
13. Егина Е. Н. Концептуальное пространство русских ментальных глаголов Е. Егина // Когнитивная семантика : в 2 ч. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – Ч. 1. – С. 67–69.
14. Калько М. Універсальна категорія аспекту в українському етноваріанті / М. Калько // Вісник Львівського університету : Серія філологічна. – Львів : ЛДУ, 2004. – Вип. 34. – С. 81–88.
15. Кезина С. В. Семантическое поле как система / С. Кезина // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 79–86.
16. Клименко Н. Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики / Клименко Н. Ф., Пешак М. М., Савченко І. Ф. – К. : Наукова думка, 1982. – 252 с.
17. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 216 с.
18. Кузнецова Э. В. О принципах и методах выделения объема семантических классов русских глаголов / Э. В. Кузнецова // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск : УрГУ, 1979. – С. 7–12.
19. Кузнецов А. М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А. Кузнецов. – М. : Наука, 1986. – 126 с.
20. Лексико-семантические группы русских глаголов. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1989. – 180 с.
21. Липатов А. Т. Лексико-семантические группы слов и моносемные поля синонимов / А. Липатов // НДВШ : Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 51–57.
22. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
23. Нікітіна Ф. О. Виділення і визначення лексико-семантичних полів / Ф. Нікітіна // Мовознавство. – 1981. – № 1. – С. 11–15.
24. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
25. Новиков А. И. Семантические расстояния в языке и тексте / Новиков А. И., Ярославцева Е. И. – М. : Наука, 1990. – 136 с.
26. Новоселова Т. И. Об изучении тематических групп лексики / Т. Новоселова // Русский язык в школе. – 1972. – № 1. – С. 61–65.
27. Новоселова Т. И. Семантические признаки глаголов созидания / Т. Новоселова // Проблемы русской лексикологии. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1974. – Вып. 109. – С. 68–84.
28. Падучева Е. Глаголы создания образа: лексическое значение и семантическая деривация / Е. Падучева // Вопросы языкознания. – 2003. – № 6. – С. 30–46.
29. Плотников Б. А. Основы семасиологии / Б. Плотников. – Минск : Высшая школа, 1984. – 223 с.
30. Попова З. В. Лексическая система языка / З. Попова, И. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 147 с.
31. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об’єкта : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Н. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
32. Середницька А. Я. Ідеографічний поділ дієслівної лексики в сучасній українській мові : автореф. дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А. Середницька. – К., 2001. – 16 с.
33. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. Соколова. – К. : Наукова думка, 2003. – 285 с.
34. Стернин И. Д. Лексическое значение слова в речи / И. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 172 с.
35. Супрун А. Е. К дистрибутивно-корреляционному изучению лексической семантики / Супрун А. Е., Плотников Б. А., Аладко Ж. С. // Актуальные проблемы лексикологии : Доклады второй лингвистической конференции. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1969. – С. 194–202.
36. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А. Уфимцева. – М. : Наука, 1974. – 206 с.
37. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. Филин. – М. : Наука, 1982. – 332 с.
38. Фоменко Ю. В. Глаголы психического воздействия в русском языке / Ю. Фоменко // Вопросы теории языка. – Новосибирск : Изд-во Новосибирск. ун-та, 1975. – Вып. 119. – С. 3–20.
39. Харитончик З. А. О роли лексико-семантической группы в словообразовании (на материале современного английского языка) / З. Харитончик // Романское и германское языкознание. – Минск : Высшая школа, 1982. – Вып. 12. – С. 96–104.

40. Черепанов М. В. Теоретические приоритеты глагольного словообразования / М. Черепанов // Актуальные проблемы филологии и ее преподавания : Материалы межвузовской научной конференции. – Ч. I. Языкознание. – Саратов : Изд-во Саратовск. пед. ин-та, 1996. – С. 28–29.

41. Шведова Н. Ю. Типы контекстов, конструирующих многоаспектное описание слова / Н. Шведова // Русский язык : Текст как целое и компоненты текста. – М. : Наука, 1982. – С. 142–154.

42. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. Щур. – М. : Наука, 1974. – 255 с.

43. Яррулина Т. С. Словообразовательные возможности русских непроемных глаголов (К вопросу взаимодействия грамматики и словообразования): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Т. Яррулина. – М., 1980. – 28 с.

Стаття надійшла 17.02.2011 р.

УДК 37.035

Любов РЕХТЕТА

ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Lyubov REKHTEТА

UKRAINIAN TRADITIONS IMPACT ON PROMOTING HEALTHY LIFESTYLES IN YOUNGER PUPILS

Анотація: у статті розглядається проблема впливу традицій українського народу на формування здорового способу життя; розкрито педагогічні умови ефективного використання національних традицій у вихованні молодших школярів.

Annotation: in the article is examined the problem of influencing of traditions of the Ukrainian people on forming of healthy way of life; the pedagogical terms of the effective use of national traditions are exposed in education of young pupils.

Ключові слова: народна педагогіка, національні традиції; здоровий спосіб життя.

Мета: виявити особливості соціально-педагогічних технологій оптимізацій впливу українських народних традицій на формування здорового способу життя при вивченні “Основ здоров’я” у початковій школі.

Педагогічна теорія і шкільна практика знаходяться сьогодні на якісно новому рівні розвитку, який характеризується певною концепцією освіти, оновленою парадигмою виховання, етнізацією змісту педагогічного процесу. Основним фактором етнізації в сучасних умовах трансформації суспільства виступає система традицій українського народу.

Під вихованням на національно-культурних традиціях розуміємо процес відтворення в наступних поколіннях тих кращих якостей і рис, що були вироблені й перевірені українським народом упродовж усього періоду свого існування. Педагогічна сутність їх –

у спрямуванні молодого покоління на особистісно й суспільно корисний шлях самовдосконалення і самотворення, формуванні його ціннісних пріоритетів. Отже, традиції надійно захищають національну самобутність, сприяють усвідомленню кожним як невід’ємні частини народу. Вони вивчаються в загальнокультурних зв’язках, їх не можливо здійснити без національної етнопедagogіки, рідної мови, історії, фольклору, національного світобачення. Таким чином традиції підтримують сили в історико-етнічному організмі певного народу, забезпечують передачу його надбань в освіті і вихованні як національної пам’яті, своєрідного педагогічного коду народу.

При виділенні педагогічних умов ефективного використання національних традицій у вихованні молодших школярів урахуємо сутність даного феномена та його педагогічний потенціал. Зупинимось на характеристиці цих педагогічних умов.

Так, зв’язок виховання учнів засобами національних традицій із життям – умова, що передбачає використання в усій виховній роботі регіональних традицій, звичаїв та обрядів: краєзнавчий матеріал; широке ознайомлення з повсякденним життям, діяльність українського народу, календарно-побутова обрядовість, народні знання, сімейний та громадський побут, промисли та ремесла, усна народна творчість. Зауважимо, що планувати таку роботу повинен принцип регіональності. Етнізація дитини припадає на дошкільний та молодший шкільний вік, виходячи з її участі в сімейних звичаях та обрядах, народної пісні, причетності до народної творчості. Так формується культ рідно-

го дому, сім’ї, міста чи села, що є основою подальшого усвідомлення дитини себе як частини нації. Ця умова реалізується через проведення уроків, активну участь в посильній суспільно корисній праці.

Учителів початкових класів необхідно знати закономірності вікового розвитку учнів не тільки для того, щоб до них пристосовуватись, а головне, аби вчити й виховувати в досліджуваному напрямі з найбільшим ефектом.

Видатний український педагог Г. Ващенко [3] звернув увагу на те, що високий темп розвитку учнів початкових класів вимагає якнайширшого залучення їх до активної навчальної та громадської діяльності. А тому початкова школа мусить використовувати кожний момент не тільки для того, щоб дати їм знання, а й для виховання всебічно розвинутих громадян.

К. Ушинський був переконаний у тому, що тільки сам народ здатний обрати правильний шлях в історії як суб’єкт, глибоко вірив у принцип “народ поза народністю, що тіло без душі”, обгрунтував його та намагався впровадити в практику виховання. Народне виховання, побудоване на народних традиціях, на думку педагога [5], має такий позитивний потенціал, якого не мають навіть найкращі абстрактні педагогічні системи.

Народна педагогіка – це і є саме життя, це педагогіка більшості, яка застосовується в практиці щоденно, щохвилини. К. Ушинський писав: “Суперечка між теорією і практикою – суперечка дуже стара, яка, нарешті, стихає тепер, усвідомлюючи свою безпідставність. Пуста, нічим не обгрунтована теорія виявляється такою ж ні на що не при-